

DOI: 10.30840/2413-7065.1(82).2022.256682

**30 РОКІВ ІНСТИТУТУ УКРАЇНОЗНАВСТВА:
МИНУЛЕ, СУЧАСНЕ, МАЙБУТНЄ**

**Доповідь директора НДІУ Сергія Наливайка
на Всеукраїнській науково-практичній конференції
(м. Київ, 25 січня 2022 р.)**

Шановні гості, колеги, друзі! Маю за честь від імені колективу Науково-дослідного інституту українознавства вітати усіх вас у стінах нашої наукової установи. Незалежно від того, скільки років кожному з присутніх, сьогодні усім нам, хто так чи інакше причетний до Інституту – по 30!

З нагоди річниці з дня заснування НДІУ ми отримали низку привітань. На жаль, не всі запрошені наші колеги та друзі змогли прибути сьогодні до нас. Тим важливішою є присутність у цій залі людей, котрі знайшли можливість у цей непростий час бути на нашому заході особисто, причому, що гріха таїти, настільки представницького зібрання ці стіни не бачили вже давно. Для нас це, поза сумнівом, велика честь і своєрідний маркер наших взаємин.

Отже, сьогодні на нашому урочистому заході присутні:

заступник Міністра освіти і науки України з питань Європейської інтеграції **Олексій Іванович Шкуратов;**

в. о. генерального директора директорату науки та інновацій МОН України **Ігор Михайлович Таранов;**

президент НАПН України **Василь Григорович Кремень;**

віце-президент НАН України, голова секції суспільних і гуманітарних наук НАН України **Сергій Іванович Пирожков;**

голова Українського інституту національної пам'яті **Антон Едуардович Дробович;**

голова Державної служби якості освіти України **Руслан Васильович Гурак;**

декан історичного факультету КНУ імені Тараса Шевченка **Іван Казимирович Патриляк;**

завідувач кафедри новітньої історії України та директор Науково-методичного центру організації навчального процесу КНУ імені Тараса Шевченка **Андрій Миколайович Пижик;**

голова правління Товариства «Знання» України, президент Університету сучасних знань **Василь Іванович Кушерець**;

заступник директора науково-дослідного центру гуманітарних проблем Збройних сил України **Віктор Леонідович Топальський**;

голова Київської обласної організації Національної спілки краєзнавців України **Григорій Петрович Савченко**;

політолог та політичний експерт **Віктор Вікторович Таран**.

Також щиро раді бачити у цій залі наших колег, що працювали в Інституті українознавства у різний час. Окрему подяку хочу висловити журналістам, що зголосилися висвітлити цю особливу для нас подію.

Наш сьогоднішній захід ми назвали «30 років Інституту українознавства: минуле, сучасне, майбутнє». Тож і у своєму вступному слові я хотів би бодай тезово зупинитися на цих трьох аспектах буття Інституту українознавства, що винятково тісно переплелися у сьогоднішньому дні.

Межа 1991–1992 років виявилася багатою на знакові події в історії України. Однією з таких подій, може, й не примітною на загальному тлі бурхливого політичного і демократичного процесу, стало заснування 24 січня 1992 р. при Київському університеті імені Тараса Шевченка Науково-дослідного інституту українознавства. Ця подія не була спонтанною, задум створення такої установи виношувався тривалий час, а сама її поява була обумовлена об'єктивною суспільною потребою. Адже багатотисячолітній історичний шлях українського народу та його предків, що наприкінці ХХ ст.

втілювався у постанови національної держави, закономірно поставив перед українською інтелектуальною елітою питання про сутність цивілізаційного феномену, яким є Україна й українці, обумовив своєрідну «інтелектуальну мобілізацію», що поставила на порядок денний питання пошуку українським суспільством нових ціннісних і світоглядних орієнтирів, потребу перемонтування «історичної пам'яті», пошуків шляхів консолідації суспільства, актуалізувала проблему самопізнання української нації. Осмислення усіх цих питань закономірно не входило в систему координат жодної з наук: такою наукою і стало українознавство. Це наукове завдання доповнювалося й суто утилітарними моментами – запровадження українознавства в освітній процес, налагодження й координація співпраці з українською діаспорою тощо. Відповідно постало й питання інституційного оформлення окреслених завдань.

Як завжди буває у таких випадках, суспільний запит мав висунути на перший план і своєрідного ідеолога, апологета нової науки – людину, котра змогла б надати новій науці певної цілісності та системності. Такою людиною став Петро Кононенко, тоді декан філологічного факультету Київського університету імені Тараса Шевченка, що заручився у цьому питанні підтримкою своїх колег і однодумців. А однодумцями цими були люди, імена яких значною мірою символізували ту епоху. Так, до числа натхненників створення Інституту українознавства, а також членів першої Піклувальної ради НДІУ входили О. Гончар, І. Драч, Д. Павличко, І. Юхновський, Б. Олійник, Г. Удовенко, Ю. Мушкетик, Р. Чілачава, А. Погрібний. А що університети не

готували «готових» українознавців, то й постановня і формування нової системної дисципліни потребувало поєднання зусиль фахівців різних наукових напрямків – істориків і етнологів, джерелознавців і представників спеціальних історичних дисциплін, мовознавців і літературознавців, культурологів і соціологів, сходо- і заходознавців, географів і демографів, філософів і методологів науки.

Не можу сьогодні не назвати з цієї високої трибуни бодай частину імен тих людей, що в різний час працювали в Інституті українознавства. Це, зокрема, джерелознавець Я. Калакура, антрополог С. Сегеда, картвелолог Л. Грицик, китаїст І. Чирко, індолог С. Наливайко, тюрколог Г. Халимоненко, географи В. Сніжко та П. Масляк, економіст Р. Дяків, етнолог В. Борисенко, природничник і педагог М. Дробноход, педагог Г. Філіпчук, мовознавці С. Єрмоленко та А. Пономаренко, слов'янознавці І. Пасемко та І. Мегела, філософи В. Шевченко і Т. Кононенко, культурологи й діячі культури В. Коротя-Ковальська, Л. Горенко-Баранівська, А. Мокренко, О. Семенюченко, мовознавці й літературознавці Б. Ажнюк, А. Ціпко, О. Хоменко, С. Денисюк, історики й археологи В. Баран, Л. Залізник, освітяни Т. Усатенко, Л. Касян, О. Таровська, Т. Присяжна і багато-багато інших. Осмислення нової науки законмірно вимагало розроблення методологічного і термінологічного апарату, чим тривалий час плідно займався відділ теорії й методології українознавства під керівництвом Л. Токаря. Таким чином, від самих початків в Інституті зосередився колосальний пласт української думки й українського духу, а

сам Інститут завжди являв собою щось більше, ніж просто наукова установа. І ця особлива притягальна сила, закладена його творцями, на мій погляд, стала ще одним цікавим феноменом нашої наукової установи.

Природно, постановня і подальший розвиток нової науки й інституції мало виявитися і у власному періодичному виданні. 2001 року молода команда відділу комп'ютерних технологій започаткувала роботу над кварталником «Українознавство»: тоді ж побачило світ і перше його число. І ось днями має вийти з друку нове число журналу «Українознавство» – вже 81 за ліком. Іншим фаховим періодичним виданням НДІУ упродовж багатьох років був «Збірник наукових праць НДІУ», якого загалом вийшло 30 томів.

2003 року розпорядженням Кабінету Міністрів України Інститут українознавства отримав приміщення для здійснення власної діяльності за адресою Ісаакяна, 18. А 2009 року Указом Президента України В. А. Ющенка, враховуючи загальнодержавне та міжнародне визнання результатів діяльності НДІУ, його вагомих внесоків у розвиток національної освіти і науки, Науково-дослідний інститут українознавства здобув статус національного.

Своєрідним символом Інституту українознавства впродовж усієї його історії була Міжнародна конференція з українознавства, як правило, дводенна, що відбувалася в останню декаду жовтня у Київському будинку вчителя. Кожен такий науковий захід перетворювався на особливу подію в житті нашого наукового колективу. Так трапилося, що на кілька років традиція проведення конференцій була перервана, проте ми

її поновили, і цього річ у жовтні відбудеться ювілейна, XXV, Міжнародна науково-практична конференція з українознавства.

Ще однією яскравою візитівкою Інституту українознавства став конкурс науково-дослідних робіт з українознавства для школярів 8–11 класів. Вже традиційно він розпочинається у січні–лютому, коли на адресу Інституту надходить майже півтисячі робіт від школярів з усіх куточків України і навіть зарубіжжя. Вони рецензуються нашими співробітниками, аби близько сотні учнів – автори найкращих із них – а також їхні наукові керівники на весняні канікули завітали до Києва, щоб не лише захистити свої дослідження й вибороти призові місця у конкурсі, але й поспілкуватися, обмінятися досвідом, зрештою, просто здійснити екскурсійну прогулянку столицею, організовану співробітниками Інституту. Останні два роки через відомі обставини конкурс відбувався у дистанційному форматі, проте увага до нього не зменшилася. Тож і цього березня готуємося до чергового, вже 15-го за ліком, конкурсу з українознавства для учнів. Великий інтерес серед українського вчителства викликало й започаткування конкурсу для вчителів «Українознавчі пріоритети навчально-виховного процесу», що відбувається у ці дні.

У складі Інституту активно працювали Кримська філія та філія «Гуцульщина», згодом до них додалася Львівська філія, що опікувалася переважно проблемами військово-патріотичного виховання.

Важко назвати бодай приблизну кількість наукових статей, монографій, посібників, програм (зокрема, для

закордонних недільних шкіл), аналітичних записок органам державної влади тощо, що їх Інститут українознавства підготував за всі ці роки. Певна частина з них представлена на виставці, що її ми спеціально підготували до сьогоднішньої події.

Третє десятиліття діяльності НДІУ знаменувало собою непростий період у житті наукової установи, що стала об'єктом некваліфікованих управлінських рішень, суб'єктивізму та політичної кон'юнктури. Без урахування думки колективу Інститут двічі зазнавав реорганізації – у 2011 та 2014 роках, причому в останньому випадку шляхом ліквідації і заснування нової установи, що призвело не лише до відчутного удару по кадровому й науковому потенціалу, але й до втрати статусу національного. Специфіка фінансування Інституту, що не передбачає жодного позаконкурсного (базового) фінансування, фактично «обрізала» діяльність Інституту, звівши її до виконання низки НДР. Упродовж останніх років Інститут українознавства фінансується державою у розмірі близько 5 млн. грн. на рік, майже половина з яких ідуть на відрахування та комунальні витрати, а решти не вистачає навіть на те, аби забезпечити мінімальний рівень оплати праці. За останні роки ми практично втратили молодих науковців. Матеріально-технічна база не оновлювалася півтора десятиліття. До цього додається й перманентний інтерес сторонніх організацій до приміщення НДІУ.

Втім навіть за цих непростих умов Інститут українознавства намагається давати результат. І якщо оцінювати роботу Інституту за критерієм ККД, тобто із розрахунку отриманого результату

на одиницю витрачених державою коштів, думається, НДІУ на сьогодні лишається однією з найбільш ефективних державних установ України. Так, колектив науковців на чолі з В. Крисаченком фахово аналізує гуманітарні пріоритети консолідації українського суспільства. І. Краснодемська з колегами досліджують проблеми формування, стану та асиміляційних загроз громади українців Криму. О. Газізова, окрім великої організаційної роботи на освітянській ниві, курує напрямок, присвячений проблемі ідентичності українства в умовах сучасних соціокультурних трансформацій. Предмет наукового інтересу П. Гай-Нижника та його колег вже традиційно складають події Української революції 1917–1921 рр., а колектив відділу української етнології на чолі з Ю. Фігурним аналізує етнокультурні зміни в українському суспільстві за останні три десятиліття під впливом внутрішніх та зовнішніх чинників.

Проте нас цікавить не лише новітня історія. Відділ під керівництвом І. Ворончук працює з архівними даними, реконструюючи історію Волині середньовічної доби, відновлюючи історію побуту української родини та здійснюючи дослідження у широкому руслі історії повсякдення – одного з трендів сучасного історичного знання. Виразною специфікою Інституту українознавства тривалий час є увага до дослідження стародавньої історії та проблеми походження українського народу, якою на рівні комплексного міждисциплінарного осмислення не займається жодна з вітчизняних академічних установ. А започатковані два роки тому «Індоарійські читання» поступово перетворюються на унікальний майданчик для обговорення

низки проблем, пов'язаних з індоєвропейськими студіями. І ми продовжуємо пошуки тих речей, у яких ми є конкурентоспроможними.

Проте чудес не буває. Саме тому минулого року ми знову ініціювали розмову з МОН України про майбутнє Інституту українознавства, про наше місце у структурі Міністерства, про те, що гуманітарна наука недостатньо конкурентоспроможна на широкому тлі науки в Україні, що вона потребує підтримки держави, що варіанти приєднання НДІУ до наукових установ – чи то до Київського університету, чи то до котроїсь із Національних академій наук – це не розв'язання ситуації. Адже, окрім сумнівної доцільності такого рішення для самих цих установ, це, по суті, загрожує втратою суб'єктності наукової установи, її специфічного об'єкта дослідження, ігнорування суспільного запиту на існування науково-просвітницької установи саме такого типу.

Водночас, на наш погляд, Інститут українознавства цілковито вписується в структуру МОН України. Ми здійснюємо дослідження у царині науки, намагаючись відповідати критеріям інноваційності, наскільки вони взагалі прикладаються до гуманітарного знання. Водночас вагоме місце у нашій діяльності завжди посідали проблеми освіти, впровадження українознавства в освітній процес, популяризації наукових досягнень. Ми прагнемо, щоб новітні здобутки українознавчої науки прокладали шлях на сторінки університетських і шкільних підручників, щоб українознавчий компонент був присутній у системі освіти. Окремим напрямком нашої діяльності є реалізація завдань національно-патріотичного і

військово-патріотичного виховання, щодо якого, між іншим, днями МОН та МВС ініціювали створення робочої групи, і ми готові долучитися до її роботи. Ми хочемо і можемо відстоювати інтереси Української держави в інформаційному полі, протистояти деструктивним ідеям і пропаганді на тлі історичного знання. У перспективі ми ставимо перед собою амбітне завдання не лише здійснення, але й формування гуманітарної політики держави, і в цьому є внутрішня логіка і закономірна потреба. А тому, гадаю, рано чи пізно так і буде.

На завершення виступу хочу підсумувати, що Інститут українознавства постав свого часу на хвилі патріотичної ейфорії від створення власної національної держави. Навряд чи хтось очікував 30 років тому, що через три десятиліття після здобуття незалежності цю ейфорію значною мірою заступлять почуття безвиході і скепсису, рівень

патріотизму зменшиться до критичних позначок, і навіть сама незалежність опиниться під реальною загрозою. І що сьогодні перед Українською державою стоять виклики не менші, а насправді значно більші, ніж тоді, коли засновувався цей Інститут. А отже, й потреба в Інституті українознавства не зменшилася, а збільшилася. Думається, що він ще не виконав свого історичного призначення, і перед науковцями-українознавцями нині стоїть величезна кількість завдань на тлі сучасних суспільних і гуманітарних процесів.

Тому щиро хочеться вірити, що сьогоднішній день, який започаткував четверте десятиліття історії Інституту українознавства, започаткує й новий етап історії наукової установи. Ми стоїмо на плечах гігантів, проте рухаємося вперед і змінюємося разом з українським суспільством. Тож хочу побажати усім нам здоров'я, мирного неба і бути свідомими своєї високої місії.